

ΒΑΣΙΛΗΣ Γ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ*

(ένας κατ' αρχήν προβληματισμός)

Η επιζητούμενη οικονομική και πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μ' έναν αποτελεσματικό τρόπο και να έχει προοπτικές επιβίωσης παρά μόνο στη βάση μιας γενικότερης πολιτισμικής όσμωσης, η οποία προϋποθέτει και παρεμβάσεις σε επίπεδο συλλογικών συνειδήσεων όσον αφορά την ίδια την ιστορία και την ταυτότητα των λαών που καλούνται να συνυπάρξουν σ'ένα «κοινό σπίτι».

Η ενιαία Ευρώπη για να είναι «λειτουργική» ως αγορά, όχι μόνο με την οικονομική αλλά και την πολιτική έννοια του όρου, προϋποθέτει τη διαμόρφωση και τη διασφάλιση μηχανισμών αναπαραγωγής ενός ενιαίου πλέγματος αξιών, ιδεών, νοοτροπιών γενικότερα, οι οποίες δεν θα διευκολύνουν απλώς τη λειτουργία των πολιτικών και οικονομικών δομών του υπερεθνικού αυτού οργανισμού, αλλά θα αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα συγκρότησης μιας ενιαίας συνείδησης και συμπεριφοράς, πράγματα απαραίτητα για την εδραίωση και αναπαραγωγή μιας οντότητας, της οποίας η ενότητα είναι ζητούμενο και όχι δεδομένο, τόσο από συγχρονική όσο και από ιστορική άποψη.

Ουσιαστικά, πρόκειται για την ανάγκη δημιουργίας ή επινόησης ενός ευρωπαϊκού πολιτισμού, στο βαθμό που αυτός δεν υφίσταται, ως μια ομοιογενής πραγματικότητα, όχι μόνο για την νομιμοποίηση της πολιτικο-οικονομικής ενοποίησης αλλά κυρίως για την απρόσκοπτη υλοποίησή της.

Αυτό ακριβώς το ζήτημα του ενιαίου ευρωπαϊκού πολιτισμού, μιας ενιαίας σε τελική ανάλυση πολιτισμικής ταυτότητας, θέτει στα κράτη-μέλη το ερώτημα ποια θέση και ποιο ρόλο πρόκειται να πάρει ο δικός τους επιμέρους «εθνικός» πολιτισμός στη συγκρότηση της νέας αυτής πραγματικό-

*Μια προηγούμενη μορφή αυτού του άρθρου αποτέλεσε εισήγηση του συγγραφέα στο επιστημονικό Συνέδριο «Ευρώπη: Ιδέες, συλλογικές νοοτροπίες και πραγματικότητες», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 24-28 Σεπτεμβρίου 1992.

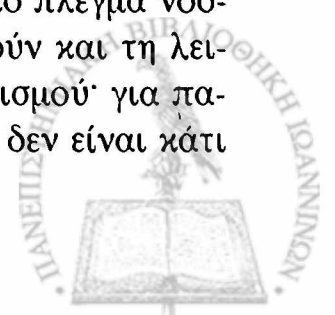
τητας. Έτσι γίνεται ουσιαστικά λόγος για μια πολιτιστική στρατηγική που δεν θα επιτρέψει τον παραγκωνισμό ή την πλήρη αφομοίωση επιμέρους συστατικών στοιχείων που προέρχονται από τις πολιτιστικές κληρονομίες των συμβαλλομένων κρατών και λαών.

Ωστόσο, το θέμα του «εθνικού» πολιτισμού εγείρει από μόνο του μεγάλα προβλήματα τόσο ως προς τα εσωτερικά δομικά και ιδεολογικά του χαρακτηριστικά όσο και ως προς τις εξωτερικές του σχέσεις με άλλους πολιτισμούς: κι όλα αυτά, βέβαια, όσο συγχρονικά και να τα προσεγγίσει κανείς, θέτουν ζητήματα ιστορίας.

Μερικά θεμελιώδη ερωτήματα που προβάλλουν και στην πρώτη επαφή με το συγκεκριμένο θέμα είναι: α) Τι είναι και πως συγκροτείται ο πολιτισμός μιας εθνικής οντότητας, β) ποια είναι η σχέση του «επίσημου» με το «λαϊκό» πολιτισμό, γ) τι σημαίνει συνέχεια στο χρόνο και ενότητα στο χώρο, δ) είναι η πολυμορφία εμπόδιο για τη συγκρότηση ενιαίου πολιτισμού και ε) ποια είναι η συμβολή των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων στη διαμόρφωσή του; Είναι όλα ερωτήματα που απαιτούν απαντήσεις προκειμένου να προσδιοριστούν τα συστατικά χαρακτηριστικά ενός «εθνικού» πολιτισμού.

Με δυο λόγια το ερώτημα που τίθεται είναι, τι είναι επιτέλους αυτοί οι επιμέρους «εθνικοί» πολιτισμοί που καλούνται να ενοποιηθούν. Πρόκειται για ενοποίηση ομοιόμορφων και συγγενών μεταξύ τους πολιτισμικών συνόλων ή για πολύμορφες και διαφορετικές, ιστορικά προσδιορισμένες, πολιτισμικές οντότητες, που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένους και διάφορους ως προς την ιστορική τους συγκρότηση σχηματισμούς, που είναι τα έθνη-κράτη;

Και για να δούμε τα πράγματα πιο αναλυτικά: Τι είναι «εθνικός» πολιτισμός; Μια ταυτολογική απάντηση είναι ότι «εθνικός» πολιτισμός είναι ο πολιτισμός μιας εθνικής οντότητας. Πριν όμως εξετάσουμε τι είναι αυτή η εθνική οντότητα, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι εννοούμε όταν λέμε «πολιτισμός». Ο όρος «πολιτισμός» νοείται συνήθως ως ένα εποικοδόμημα που αντανάκλα τις κοινωνικές και οικονομικές δομές και πολύ συχνά περιορίζεται στα μεγάλα επιτεύγματα μιας κοινωνίας, στα αποτελέσματα δηλαδή και όχι στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες παραγωγής, βίωσης και αναπαραγωγής φαινομένων που συνδέονται με τη βιωμένη συλλογική εμπειρία των υποκειμένων και συνεπώς έχουν να κάνουν μόνο με τα «πολιτιστικά αγαθά», και όχι, όπως θα έπρεπε, ως ένα συνολικό πλέγμα νοοτροπιών, αξιών, συμπεριφορών και πρακτικών που αφορούν και τη λειτουργία των ίδιων των υποδομών ενός κοινωνικού σχηματισμού: για παράδειγμα η οικονομική λογική, η οικονομική συμπεριφορά, δεν είναι κάτι

που εντάσσεται στη σφαίρα της οικονομίας μόνο αλλά αφορά τον ίδιο τον πολιτισμό μιας κοινωνίας. Υπ' αυτή την έννοια η ίδια η οικονομία μπορεί να χαρακτηριστεί στοιχείο του πολιτισμού¹.

Αν λοιπόν εγκαταλείψουμε την εργαλειακή και επιφανειακή αντίληψη, που θεωρεί τον πολιτισμό ως ένα ξεχωριστό κομμάτι που κολλάει πάνω στις υποδομές, όπως και την αντίληψη που αντιμετωπίζει τον πολιτισμό ως το σύνολο των επιτευγμάτων του ανθρώπινου νου με την έννοια των ανωτέρων και θαυμαστών κατακτήσεων, και υιοθετήσουμε την άποψη ότι ο πολιτισμός όχι απλώς τελεί σε μια οργανική διαλεκτική σχέση με τις υποδομές αλλά και τις εμπεριέχει, αν το δούμε ως ολικό φαινόμενο, τότε μαζί με την κατάργηση των αξιολογικών προσεγγίσεων και την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού της εξελικτικής θεωρίας που κατατάσσει κάθε διαφορετικό από τα δυτικά πρότυπα πολιτισμό στις κατώτερες κλίμακες της πολιτισμικής εξέλιξης, εγείρονται πολύ σοβαρά ερωτήματα για τις πραγματικές διαστάσεις της πολιτισμικής σύγκλισης για την οποία μιλάμε. Αν η όποια διαφορά εκληφθεί ως απόκλιση, τι θα σημαίνει αυτό για τις περιφερειακές, λιγότερο ανεπτυγμένες (και λιγότερο «πολιτισμένες»;) χώρες; Και για να 'ρθούμε στα δικά μας, τι θα σημαίνει αυτό για την Ελλάδα και τον ελληνικό πολιτισμό;

Είναι ένα ερώτημα που μας παραπέμπει στο πρώτο συνθετικό του όρου με τον οποίο ξεκινήσαμε «εθνικός πολιτισμός». Ο ελληνικός πολιτισμός, ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους, σηματοδοτεί πολλά και πολλές φορές διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα ανάλογα με τον τρόπο και το πλαίσιο χρήσης του². Μια συχνή και πολύ προσφιλή στην κυρίαρχη ιδεολογία χρήση αναφέρεται στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό (αυτό εννοούμε άλλωστε όταν λέμε ότι ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός έχει τα θεμέλιά του στον ελληνικό πολιτισμό). Μια άλλη χρήση αρδεύει στον ορίζοντα του Βυζαντίου, όπου διαμορφώνεται η ελληνορθόδοξη εκδοχή του. Μια τρίτη στηρίζεται στην «αδιάλλειπτη συνέχεια» του έθνους προωθώντας μια γραμμική όσο και υπερβατική αντίληψη του «εθνικού χρόνου» κ.ο.κ.

Στο πλαίσιο αυτής της τελευταίας αντίληψης που εξελίχθηκε και σε θεωρία («θεωρία της συνέχειας») αναπτύχθηκε και ένας έντονος προβληματισμός, από τον προηγούμενο κι όλας αιώνα, για το ρόλο του λαϊκού πολιτισμού, δηλ. ουσιαστικά για τη θέση που έχει σ' όλο αυτό το σχήμα και

1. Βλ. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Αθήνα: Οδυσσεάς, 1991.

2. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχ. Μωραΐτη), 1978. Michael Herzfeld, *Ours Once More*, New York: Pella, 1986.

τη σχέση του μ' ό,τι ονομάζεται «επίσημος» πολιτισμός ή «μεγάλη» παράδοση σε αντιπαράθεση με τη «μικρή» παράδοση¹.

Ως προς αυτή τη στοχοθεσία στάθηκε αρκετά χρήσιμη η «ιστορικογεωγραφική» σχολή, με βάση τις αρχές της οποίας τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού χρησιμοποιούνται επιλεκτικά σ' ένα οιονεί ιστορικό και συγκριτικό πλαίσιο για την απόδειξη της αρχικής υπόθεσης. Σ' αυτό το πλαίσιο ο λαϊκός πολιτισμός είχε αξία στο βαθμό που βοηθούσε στην ανάπτυξη μιας επιχειρηματολογίας σχετικής με τη συνέχεια και την ομοιογένεια του ελληνικού πολιτισμού.

Είναι γνωστά πράγματα αυτά, δεν θα επιμείνουμε άλλο. Να δούμε μόνο τις συνέπειές τους όσον αφορά στη μελέτη και την αντιμετώπιση του λαϊκού πολιτισμού στη συνέχεια. Όπως είναι ευνόητο, η στράτευση της μελέτης στο όνομα της αδιάσπαστης συνέχειας και ενότητας του έθνους δεν επέτρεψε την ανάπτυξη μιας πραγματικής ιστορικής προσέγγισης του λαϊκού πολιτισμού, με αποτέλεσμα ο ίδιος ο φορέας του, ο λαός, να φαντάζει ως υπερβατική οντότητα («ψυχή», «πνεύμα» του λαού κλπ.), γεγονός που κάθε άλλο παρά διευκολύνει τη διερεύνηση των ιστορικών όρων συγκρότησης και εξέλιξής του μέσα στο χρόνο². Από την άλλη μεριά η οιονεί συγκριτική μέθοδος με την εμμονή στην ιδέα της ενότητας και ομοιογένειας καταδικάζει την ετερότητα και την πολυμορφία, αφού η σύγκριση αποσκοπεί απλά και μόνο στην απόδειξη της ομοιότητας ή καλύτερα της ταυτότητας³. Έτσι δεν παρουσιάζεται απλά αλλά και προωθείται μια μονοδιάσταση και μονολιθική εικόνα του λαϊκού πολιτισμού στα προκρούστεια μέτρα των εθνικών πολιτικών επιδιώξεων.

Αυτή η πραγματικότητα συνεχίστηκε ως ένα βαθμό μέχρι και τα χρόνια μας και την φρεσκάρουμε βεβαίως πρόσφατα με αφορμή τα «εθνικά προβλήματα».

Και ενώ αυτά συνέβησαν στους κόλπους του έθνους-κράτους, έρχεται ένας υπερεθνικός οργανισμός, ο οποίος ζητά την ενοποίηση σε υπερεθνικό επίπεδο, αλλά τονίζει παράλληλα την αναγκαιότητα της πολυμορφίας και της ετερότητας όχι μόνο σε σχέση με τις διάφορες εθνικές παραδόσεις αλλά και όσον αφορά τις εσωτερικές τους διαφοροποιήσεις και ανομοιογένειες. Αυτό δηλ. που τα ίδια τα έθνη-κράτη σε μικρό ή μεγάλο βαθμό,

1. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, ο.π.

2. Βλ. Ντάτση Ευαγγελή, «Ο «λαός» της Λαογραφίας. Το Ιδεολογικό Περιεχόμενο», Ο Πολίτης, 108 (1990), σελ. 50-7.

3. Στάθης Δαμιανάκος, Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός, Αθήνα: Πλέθρον, 1987.

άμεσα ή έμμεσα, καταδίκασαν ως επικίνδυνο, έρχεται τώρα να προστατεύσει μια υπερεθνική οντότητα.

Είναι όντως διακηρυγμένη θέση της Ε.Ε. ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός για να επιζήσει πρέπει να στηριχτεί στην πολυμορφία των επιμέρους πολιτισμών που τον συγκροτούν· εξού και όλα τα προγράμματα προστασίας και ανάδειξης περιφερειακών πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, ολιγότερο διαδεδομένων γλωσσών, περιθωριακών εθνοτικών ομάδων κ.λ.π. Είναι πράγματι μια διακήρυξη, μια θέση, που προκαλεί τουλάχιστον αμηχανία στα κράτη-μέλη που αντιμετωπίζουν τη διαφορά ως κίνδυνο και ιδιαίτερα σ' εκείνα που έχουν «ανοικτές πληγές» σ' αυτό τον τομέα, όπως η Ελλάδα, την οποία αυτό που ενδιαφέρει λιγότερο αυτή τη χρονική στιγμή είναι η ανάδειξη των ετεροτήτων και η προστασία του διαφορετικού.

Τι σημαίνει άραγε αυτό το ενδιαφέρον της Ε.Ε. για την πολυμορφία και την ετερότητα. Κρύβεται μήπως, πίσω από την ορθή βεβαίως θέση για την προστασία των ιδιαιτεροτήτων, κάτι άλλο ανομολόγητο;

Εκ πρώτης όψεως, διακρίνει κανείς μιαν αντίφαση σ' όλη αυτή την ιστορία. Απ' τη μια η αναγκαιότητα της ενοποίησης και η προώθηση της ιδέας ενός κοινού πολιτισμού, μιας κοινής ταυτότητας, κι απ' την άλλη διακηρύξεις για τη σημασία της προστασίας των περιφερειακών τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Ενότητα μέσα από τη διαφορά, σύνθεση αντιθέσεων, θα απαντούσε εύκολα κανείς. Βεβαίως, αλλά στην πράξη γινόμαστε μάρτυρες μιας κατάστασης όπου κάποια πράγματα συντίθενται περισσότερο από κάποια άλλα, κάποιες ιστορικές ενότητες είναι πιο ίσες από κάποιες άλλες (ένα χτυπητό παράδειγμα η υπόθεση Ντιροζέλ).

Όλα αυτά κάνουν κάποιους «καχύποπτους» να πιστεύουν πως ο απώτερος στόχος δεν είναι όντως η στήριξη και προώθηση της πολυμορφίας και της ετερότητας αλλά η αποδυνάμωση των εθνικών στεγανών και η εξασθένηση της εσωτερικής συνοχής προς διευκόλυνση της διαμόρφωσης μιας Ευρώπης χωρίς σύνορα. Δεδομένου ότι τα πιο ισχυρά σύνορα προς το παρόν είναι τα εθνικά, γίνεται εύκολα κατανοητή η σημασία μιας τέτοιας διαδικασίας. Όμως ξανά η στήριξη των τοπικών περιφερειακών έναντι των «εθνικών» πολιτισμών δεν έρχεται και αυτή σε αντίθεση με το ζητούμενο που είναι έτσι κι αλλιώς μια κοινή χωρίς σημαντικές διαφορές ευρωπαϊκή πολιτισμική ταυτότητα. Τι τέλος πάντων συμβαίνει;

Ανεξάρτητα από τα σενάρια που μπορεί να υποθέσει κανείς, θα ευχόμαστε τα πράγματα να είναι όπως εμφανίζονται στις επίσημες διακηρύξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, δηλ. να είναι πραγματική πίστη εκείνων που κινούν τα νήματα, ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα πρέπει να συγκροτηθεί στη βάση μιας σύνθεσης των διαφόρων πολιτισμών που την αποτελούν

με σεβασμό στην ετερότητα, τη συγχρονική αλλά και την ιστορική. Όμως, και έτσι να έχουν τα πράγματα, μια βαθύτερη θεώρησή τους γεννά πολλά και θεμελιώδους σημασίας ερωτήματα.

Αν, για παράδειγμα, προχωρήσει κανείς σε μια βαθύτερη θεώρηση των πραγμάτων, αν περάσει από τα πολιτιστικά επιφαινόμενα στις πολιτισμικές δομές, εκεί τα πράγματα δυσκολεύουν. Δυσκολεύουν, διότι σ' αυτό το επίπεδο συνθέσεις αθροιστικού χαρακτήρα δεν είναι θεμιτές, ούτε βέβαια είναι αποτελεσματικές οποιεσδήποτε επιφανειακές οσμώσεις.

Στο βαθμό που υπάρχουν, λοιπόν, βαθύτερες δομικές αποκλίσεις ή αντιθέσεις ανάμεσα στους επιμέρους πολιτισμούς που καλούνται να συγκραστούν, πώς αντιμετωπίζεται αυτό το πρόβλημα; Ο σεβασμός της διαφοράς, όταν αυτή είναι θεμελιακή και αφορά την ίδια τη συγκρότηση ενός κόσμου ιδεών και αντιλήψεων, μιας κοσμοθεωρίας, δεν θα σήμαινε ουσιαστικά την ακύρωση της «ένωσης»; Από την άλλη μεριά, η αντιμετώπιση της ετερότητας ως απόκλισης από ένα κεντρικά προωθούμενο μοντέλο δεν θα σήμαινε ουσιαστικά απόρριψή της;

Τα παραπάνω είναι ερωτήματα θεμελιώδους σημασίας, ιδιαίτερα για την ελληνική περίπτωση, που ως περιφερειακή χώρα μ' ένα διαφορετικό παρελθόν από τις ηγεμονικές δυνάμεις της Ευρώπης «παρεκκλίνει» από το κεντρικό πρότυπο και συνεπώς αντιμετωπίζει συνεχώς διλήμματα: διλήμματα που συνοψίζονται εύγλωττα σ' εκείνο της ταυτότητας, όπως και αν νοείται αυτή. Οι απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα δεν είναι ούτε απλές ούτε εύκολες προφανώς και βεβαίως δεν εμπίπτουν στους στόχους αυτής της εισήγησης που απέβλεπε μόνον σ' έναν κατ' αρχήν προβληματισμό.

ABSTRACT

EUROPEAN UNIFICATION AND FOLK CULTURE

by
Vassilis Nitsiakos

This article deals with a substantial problem related to the prospect of cultural integration within Europe. Namely, it raises some fundamental questions as to the «fate» of peripheral folk cultures, which present divergences in terms of their structure and worldview, from the dominant European model (Greece, among other countries, is emphatically facing such a situation).

